

כניסה למצב סכנה על מנת להציל את חברו

הרב גיא מזוז, רס"ן - רב מל"י 500

- א. הקדמה
- ב. מקורות המצוה
- ג. כניסה למצב סכנה למען הצלת חברו, דעת המתירים
- ד. כניסה למצב סכנה למען הצלת חברו, דעת האוסרים
- ה. שיטת הרדב"ז
- ו. סיכון בתקופת מלחמה
- ז. סיכום

א. הקדמה

"בתאריך א' באב התשס"ו (26 ביולי 2006) נתקלה פלוגה ג' של גדוד 51 בעשרות רבות של מחבלים במרחב פנת ג'בל. במהלך הקרב, שנערך בשטח נחות, נהרגו שבעה מלוחמיה, ובכללם - הסמ"פ, אחד המ"מים וכן הסמג"ד, ונפצעו 24 לוחמים, ובהם המ"פ ומפקדים אחרים. סרן יונתן שטבון שימש כקמב"ץ בחפ"ק המג"ד והיה מרוחק יחסית מאזור הלחימה של פלוגה ג'. משהתחווה הפגיעה הקשה בשרשרת הפיקוד של הפלוגה, הוא ביקש מהמג"ד, ואף התעקש, לחבור לפלוגה שנתקלה ולהילחם כתף אל כתף עם לוחמיה. עם הגעתו של סרן שטבון למרחב הלחימה, הוא סימן את מקומו ואת מקום הפלוגה למסק"רים ואפשר למג"ד ליצור "תמונת מצב". סרן שטבון התקדם תחת אש כבדה וחילץ פצועים והרוגים משטח ההשמדה, כשהוא מפקד על לוחמי הפלוגה, שלא נמנו עם פקודיו, ומתפקד למעשה, כחליף לסמ"פ שנפצע²².

השאלה הנשאלת היא, האם החלטת יוני שטבון תואמת את ההלכה, או שמא אסור היה לו להכנס לשטח ההשמדה אם נכנס ע"י כך לסכנה.

ב. מקורות המצוה

מהפסוק²³: "לא תעמד על דם רעך אני ה'" למדו חז"ל²⁴ כלל:

"מניין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטים באין עליו שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר - לא תעמוד על דם רעך".

הרמב"ם²⁵ מביא דוגמאות נוספות למצבים שבהם יש לקיים את הציווי "לא תעמוד על דם רעך":

"כל היכול להציל ולא הציל, עובר על לא תעמוד על דם רעך. וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו. ויכול להצילו הוא בעצמו...".

וכן פסק השו"ע²⁶.

ג. כניסה למצב סכנה למען הצלת חברו, דעת המתירים

הגמרא במסכת בבא מציעא²⁷ מביאה מקרה:

"שנים שהיו מהלכים בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שותים שניהם מתים, ואם שותה אחד מהם מגיע לישוב - דרש בן פטורא, מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא ר"ע ולימד "וחי אחיך עמך" - חייך קודמין לחיי חברך."

לכאורה מדברי רבי עקיבא משמע כי אסור לאדם להכניס את עצמו למצב סכנה וחיי קודמים לחיי חברו.

אך בשו"ת חוות יאיר²⁸, הסביר הרב שמעון יאיר חיים בכרך את הגמרא בצורה שונה: "מחויב לכנוס לספק נפשו להציל נפש חברו, וש"ס דידן ב"מ ראש דף סב, נמי הכי משמע. דדווקא התם שאם ישתו שניהם ימותו ודאי, מה שאין כן בספק, יש לומר ישתו שניהם ולא ישתה הוא לבדו וימותו חברו ודאי. ואם כן מחויב לכנוס עצמו לספק נפשות, אפילו בספק הצלה".

החוות יאיר למד מהגמרא בב"מ כי מחלוקת בן פטורא ורבי עקיבא היא במקרה שבוודאות

23 ויקרא יט, טז.

24 סנהדרין עג, א.

25 הלכות רוצח ושמירת נפש א, יד.

26 חו"מ תכו, א.

27 סב, א.

28 סימן קמו.

שניהם ימותו. לדעת בן פטורא עדיף ששניהם ימותו ואל יראה אחד במות חברו ואילו לדעת רבי עקיבא חייו קודמים לחיי חברו. אך במקרה של ספק, גם לדעת רבי עקיבא, יש חיוב לאדם להכניס את עצמו למצב סכנה על מנת להציל את חברו.

בכסף משנה²⁹ מובאים דברי ההגהות מימוניות:

"בתלמוד ירושלמי מסיק, כי אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב".

ההגהות מיימונית מתכוון למעשה המופיע בירושלמי³⁰:

"רב אימי איתצד בסיפסיפה. אמר ר' יונתן: ייכרך המת בסדינו. אמר ר' שמעון בן לקיש: עד דאנה קטיל, אנא מתקטיל. אנא איזיל ומשזיב ליה בחיילא. אזול ופייסון ויהבוניה ליה".

ביאור: רב אמי נשבה במקום מסוכן, ואמר רבי יונתן "ייכרך המת בסדינו" [כלומר, יש להתייאש ממנו ואין לו אלא להכין לעצמו תכריכים]. אמר רבי שמעון בן לקיש, אני אלך להצילו, או שאני אהרג או שאהרוג. ואכן ריש לקיש הצליח לפייס את השודדים ולהשיב את רבי אמי בחזרה.

ומסיים הכסף משנה:

"ונראה הטעם מפני שהלה ודאי והוא ספק".

יש לקיש הסתכן כדי להציל את רב אמי, ומכאן יש ללמוד כי במצב שנשקפת סכנה ודאית לאדם, מוטל על חברו חיוב להיכנס לספק סכנה.

ד. כניסה למצב סכנה למען הצלת חברו, דעת האוסרים

דינו של ההגהות מיימוניות שהובא לעיל לא הובא ברמב"ם ובשו"ע.

המנחת חינוך³¹ מסיק מכך:

"והמחבר בחו"מ השמיטו, וע"ש בסמ"ע (סק"ב) כיון שפוסקים הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור לא הביאו זה [את דינם של ההגהות מיימוניות], על כן השמיטו המחבר גם כן. ולדידי גוף דין ההגהות מיימוניות צ"ע. כיון דהוא רק לאו ואינו עושה מעשה כלל בהעברת הלאו, למה יתחייב להכניס עצמו בספק סכנה, והלא וחי בהם כתיב ופיקוח נפש דוחה הכל אפילו ספק פיקוח נפש...ונראה לי דעל כן השמיטוהו הראשונים דלא סבירא להו כן."

לדעת המנחת חינוך אסור לאדם להכניס עצמו בספק סכנה על מנת להציל את חברו.

29 על הרמב"ם שם.

30 תרומות ח, הלכה ד.

31 מצוה רלז.

ערוך השולחן³² מתייחס גם הוא לעובדה שהמעשה שהובא בירושלמי עם ריש לקיש לא הובא להלכה בראשונים:

“הפוסקים הביאו בשם ירושלמי דחייב אדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו, והראשונים השמיטו זה מפני שבש”ס שלנו מוכח שאינו חייב להכניס את עצמו, ומיהו הכל לפי הענין ויש לשקול הענין בפלס ולא לשמור את עצמו יותר מדאי ובה נאמר ‘ושם דרך אראנו בישיע אלהים’ זהו ששם אורחותיו, וכל המקיים נפש מישראל כאילו קיים עולם מלא”

בפתחי תשובה³³ הביא בשם ספר אגודת אזוב שכתב:

“טעם נכון מה דהרי”ף והרמב”ן והרא”ש והטור לא הביאו דברי הירושלמי, משום דס”ל דתלמודא דידן פליג על הירושלמי בהא”

בדבריו רומז האגודת אזוב לגמרא בנידה³⁴:

“הנו בני גלילא דנפק עלייהו קלא דקטול נפשא. אתו לקמיה דרבי טרפון. אמרו ליה: לטמרינן מר. אמר להו: היכי נעביד? אי לא אטמרינכו, חזו יתייכו. אטמרינכו, הא אמור רבנן: לישנא בישא אע”ג דלקבולי לא מבעי, מיחש ליה מבעי. זילו אתון טמרו נפשייכו.”

ביאור: על קבוצה של אנשים מן הגליל יצאה שמועה שהם הרגו אדם. קבוצת אנשים זו, שהמלכות רדפה אחריהם כדי להעמידם לדין, ברחו והגיעה לרבי טרפון, וביקשה ממנו שיסתיר אותה מפני המלכות. אמר להם רבי טרפון: מה אעשה אתכם? אם לא אסתיר אתכם, תגלה אתכם המלכות. ואם אסתיר אתכם, הרי אמרו חכמים: לשון הרע, אף על פי שאסור לקבל, לחשוש צריך, כלומר שמא השמועה שיצאה עליכם נכונה ש”הרגתם ואסור להציל אתכם” (רש”י). לכן אתם והסתירו את עצמכם.

תוספות³⁵ כתבו:

“פירש בקונטרס: ושמא הרגתם ואסור להצילכם. ובשאלות דרב אחאי (סוף פ’ שלח סי’ קכט) מפרש: שמא הרגתם, ואם אטמין אתכם, חייבתם ראשי למלך”.

32 סימן תכו.

33 שם.

34 סא, א.

35 ד”ה אטמרינכו.

א"כ רבי טרפון נמנע מלעזור לקבוצת האנשים על אף הסכנה המרחפת מעל לראשם משום שהוא עצמו עלול להכנס למצב סכנה ולהיענש ע"י המלך.

וכך פסק גם בשו"ע הרב³⁶:

"הרואה את חבירו טובע בים...חייב לטרוח ולשכור ולהצילו...ואפילו ליכנס בספק סכנה יש אומרים שצריך כדי להציל את חבירו ממיתה ודאית ויש חולקין בזה וספק נפשות להקל".

גם המשנ"ב פסק שאם יש סכנה למציל אינו מחוייב לסכן את נפשו. בשולחן ערוך³⁷ מובא:

"הרואה ספינה שיש בה ישראל המטורפת בים, וכן נהר שוטף, וכן יחיד הנרדף מפני עובדי כוכבים, מצוה על כל אדם לחלל עליהם שבת כדי להצילם".

ועל כך הביא המשנ"ב³⁸:

"ומכל מקום אם יש סכנה להמציל אינו מחוייב, דחיי קודם לחיי חברו. ואפילו ספק סכנה נמי עדיף ספקו דידה מודאי דחברו, אולם צריך לשקל הדברים היטב אם יש בו ספק סכנה, ולא לדקדק ביותר, כאותה שאמרו: 'המדקדק עצמו בכך בא לידי כך'".

ה. שיטת הרדב"ז

הרב דוד בן זמרא³⁹, דן בשאלה האם יהודי צריך לוותר על איבר שלו ע"מ להציל את חברו?

"שאלת ממני אודיעך דעתי על מה שראית כתוב אם אמר השלטון לישראל הנח לי לקצץ אבר אחד שאינך מת ממנו, או אמית ישראל חברך.

תשובה. כתיב: "דרכיה דרכי נועם" (משלי ג, יז), וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא. ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חבירו. הלכך איני רואה טעם לדין זה, אלא מדת חסידות ואשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזה".

על פי הרדב"ז ויתור על איבר הוא מידת חסידות ולא חובה.

"ואם יש ספק סכנת נפשות, הרי זה חסיד שוטה דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה (ספק חיייו שלו עדיף ממוות ודאי של חברו). והנראה לעניות דעתי כתבתי".

36 הלכות נזקי גוף, ז.

37 או"ח שכט, ח.

38 ס"ק יט.

39 שו"ת הרדב"ז חלק ג, תרכו.

לדעת הרדב"ז אדם שמכניס את עצמו למצב של ספק סכנה נחשב חסיד שוטה. וספק חיים שלו עדיף על ודאי של חברו.

במקום אחר⁴⁰ מובא בשו"ת הרדב"ז:

"מה שכתב הרב ז"ל 'כל היכול להציל וכו'... ראה אותו טובע בים או לסטים באים עליו או חיה רעה, שיש בכל אלו ספק סכנה אפ"ה חייב להציל".

הרדב"ז מצטט את הרמב"ם ממנו משמע שאדם חייב להסתכן כדי להציל את חברו. לכאורה דברי הרמב"ם הינם בניגוד לדברי הרדב"ז במקור הקודם ממנו משמע שאסור להסתכן. ולפיכך הרדב"ז ממשיך ומבחיין בין שלוש דרגות של סכנת חיים למציל:

"מה שכתב הרב ז"ל 'כל היכול להציל וכו' איירי במי שיכול להציל להדיה בלא שיסתכן המציל כלל... ולא זו בלבד, אפילו יש בו קצת ספק סכנה, כגון ראה אותו טובע בים או לסטים באים עליו או חיה רעה, שיש בכל אלו ספק סכנה אפילו הכי חייב להציל.

ומכל מקום אם הספק נוטה אל הודאי אינו חייב למסור עצמו להציל את חברו ואפי' בספק מוכרע אינו חייב למסור נפשו דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דידיה סומק טפי. אבל אם הספק אינו מוכרע אלא נוטה אל ההצלה והוא לא יסתכן ולא הציל עבר על לא תעמוד על דם רעך".

לפי הרדב"ז, שלוש דרגות הסכנה הן:

דרגה א: 'קצת ספק סכנה'. כלומר, רוב הסיכויים שלמציל לא יגרם כל נזק (פחות מ 50%). במקרה כזה, פוסק הרדב"ז שחייב להציל.

דרגה ב: 'ספק המוכרע' או 'ספק השקול' (ספק של 50%). במקרה כזה, הוא פוסק שאינו חייב להציל.

דרגה ג: 'ספק הנוטה אל ודאי סכנה'. כלומר, רוב הסיכויים שהמציל ימות (מעל 50%). במקרה כזה, פוסק הרדב"ז שאינו חייב להציל.

1. סיכון בתקופת מלחמה

בשעת מלחמה מוטלת עלינו חובה להסתכן בסכנת נפשות, שכל מלחמה, כידוע, כרוכה ומלווה בסכנת נפשות וכפי שכתב המגחת חינוך⁴¹:

40 חלק ה ריח.

41 מצווה תכו.

"נהי דכל המצות נידחות מפני הסכנה מ"מ מצוה זו להילחם עמהם (עם ז' עממין) דהתורה צייתה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס כמבואר ברמב"ן, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת המלחמה".

הרב קוק בשו"ת משפט כהן⁴² כותב:

"ומלחמת מצוה לענ"ד אין ללמוד כלל (אין ללמוד שיחיד יכול למסור עצמו למען רבים), דע"כ ענייני הכלל דמלחמות יוצאים מכלל זה דיוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס רבים בסכנה בשביל הרווחה, אלא שבמלחמה והלכות צבור שאני, ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה... ומהם גם דיני המלחמה, בין דיני מלחמת מצוה ובין מלחמת רשות, וא"א ללמוד מזה למקום אחר".

הרב קוק רואה את החובה להסתכנות במלחמה, כפרט מהפרטים הנובעים מדין משפט המלוכה. וכפי שכתב שלא רק על דבר שהוא משום כבוד המלך בלבד יש משפט המלוכה, אלא "בכל דבר כללי הנוגע לאומה, וגם כל תיקון של הוראת שעה לגדור בפני עושי עולה – הכל הוא בכלל משפטי המלוכה". ואין הדברים אמורים רק בזמן שהיה שלטון מלוכני בישראל, אלא בכל סוג שלטון שהוא הקיים בישראל. וכלשונו:

"נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה... וכשמתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, עפ"י דעת הכלל ודעת ב"ד, ודאי עומד הוא במקום מלך לענין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכלל".

יחד עם זאת, עלינו לשאול האם מותר להסתכן גם לצורך הצלת חייל פצוע?

הרב אליעזר וולדינברג⁴³ נשאל את השאלה הבאה: חייל שנפצע בשדה המערכה, והוא נשאר מוטל בשטח מסוכן וחשוף לאויב, ואם לא יחישו להוציא אותו מהשטח או להגיש לו עזרה רפואית ימות בודאי מפצעיו, או אפילו הדבר שקול אם ימות או לא. ומאידך, אלו שימהרו להחיש לו את העזרה מכניסים את עצמם על ידי כך בספק סכנה לפן תפגע בהם אש האויב למרות חיפוי האש שיתנו להם מצידנו. והספק איננו ספק מופשט, אלא הוא ספק מבוסס. על כן השאלה היא אם מחויבים, או על כל פנים מותרים, להכניס את עצמם בספק סכנה כדי להציל את חברם מודאי סכנה, או אפילו מספק סכנה. או שמא אינם מחויבים,

42 סימן קמג.

43 שו"ת ציץ אליעזר חלק יג, ק.

או גם לא רשאים להכניס את עצמם בסכנה או ספק סכנה עבור כן, בטענה שההלכה היא ש'חייך קודמים'.

הציץ אלעזר השיב:

"אין חיוב להכניס עצמו בספק סכנה מבוססת כדי להציל את חברו מודאי סכנה, ולא עוד אלא דהרדב"ז בתשובתו על כך (בסי' תרכ"ז) כותב דהעושה כן הרי זה חסיד שוטה משום דספיקא דידיה עדיף מודאי דחבריה (הספק שלו עדיף על ודאי של חברו)... ואם כן לכאורה יש להחיל את כל האמור במסקנת ההלכה על נידון שאלתנו..."

אולם בהתבוננות ובחדירה יותר מעמיקה בנבכי ההלכה נמצא שלא כן הדבר, ובמלחמה ההלכה בזה אחרת... מסתבר לומר, דכשם שאי אפשר ללמוד מהמותר במלחמה שיהא מותר גם למקום אחר, כך אי אפשר גם ללמוד מהאסור במקום אחר שיהא אסור גם גבי מלחמה. זאת אומרת, **דכשם שהכלל של 'וחי בהם' לא חל במלחמה, כך מסתבר לומר שגם הכלל של 'וחי אחיך עמך' (ויקרא כה, לו), שדורשים חייך קודמים (בבא מציעא סב, א), גם כן לא חל במלחמה.** אלא כל אנשי המלחמה כאיש אחד מחויבים למסור כל אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו. וגם דבר זה נכנס גם כן בכללי הלכות צבור, ובגדר הנהגת המדינה ותקנתה".

יסוד חשוב מלמד הציץ אליעזר: "כשם שהכלל של 'וחי בהם' לא חל במלחמה, כך מסתבר לומר שגם הכלל של 'וחי אחיך עמך' (ויקרא כה, לו), שדורשים חייך קודמים (בבא מציעא סב, א), גם כן לא חל במלחמה". מלחמה היא דבר מיוחד שלא ניתן ללמוד ממנה ועליה. במלחמה אדם מחויב למסור את נפשו בעד הצלת חיי חברו.

בתשובה אחרת⁴⁴ הציץ אליעזר מחדד את הדברים, ומדגיש כי החיוב להסתכן אינו רק בשעת הקרב ממש אלא גם מחוץ לשדה הקרב:

"דהגם שיש לדחוק ולומר שהחיוב הוה (להסתכן במלחמה בשביל הצלת חברו) הוא רק בשעת עמידה בקרב ממש ולא כשחברו נמצא כבר מחוץ לקרב הממשי ומוטל פצוע וכדומה לזה. מ"מ לא מסתבר כלל לחלק בכך. אלא דדין התורה בזה הוא שבמלחמה ובשדה הקרב אין הדין של חייך קודמין, אלא כל אחד ואחד מחוייב לחרף נפשו להציל את חברו מסכנה, אפי' כשמכניס את עצמו ע"י כך בודאי לידי ספק סכנה. וכן אפילו כשהספק

שקול הוא גם על חבריו אם בלי הצלתו ישאר בחיים או ימות או יהרג, וזהו מהלכות צבור לתקנת המדינה וטובת העם".

הטעם לדברי הציץ אליעזר הוא, שזו תקנת המדינה וטובת העם. תקנת המדינה היא שחייל יסכן את חייו לטובת הצלת חיי חברו גם אם הספק אינו שקול.

ז. סיכום

לעצם השאלה שהעמדנו בתחילת המאמר - האם החלטת המפקד תאמה את ההלכה? החלטתו של יוני תאמה את ההלכה. היה עליו חיוב להיכנס למצב של ספק סכנה על מנת להציל את חבריו הפצועים שהיו במצב סכנה ודאית.

"סרן יונתן שטבון הראה במעשיו רוח לחימה, יוזמה, אומץ לב תחת אש ומנהיגות. על מעשה זה הוענק לו: צל"ש הרמטכ"ל"⁴⁵.